

Alina Barczyk
Katedra Historii Sztuki
Uniwersytet Łódzki

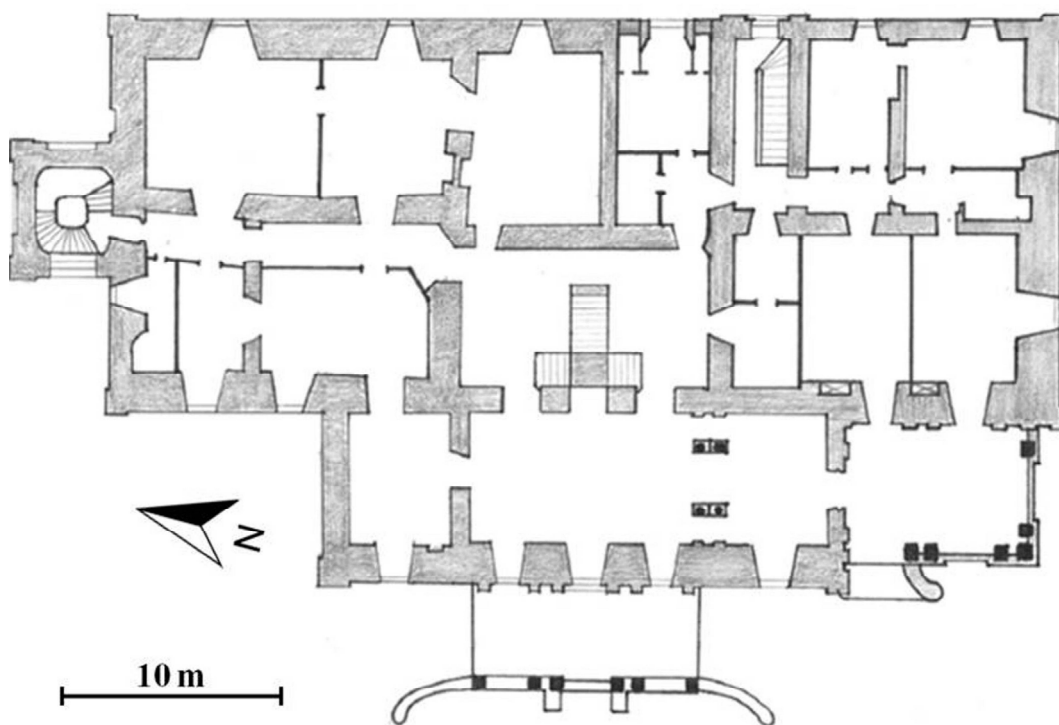
PAŁAC RACZYŃSKICH W ŻŁOTYM POTOKU. ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW ARCHITEKTURY I WYPOSAŻENIA

Pałac w Żłotym Potoku stanowi część zespołu rezydencjonalnego usytuowanego w dolinie rzeki Wiercicy na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Pozycję wsi sankcjonowało położenie przy średniowiecznym trakcie handlowym wiodącym z Wielkopolski na Śląsk. Jednym z czynników warunkujących rozwój regionu stały się także bogate walory krajobrazowe¹. Utworzenie w XIX wieku parku krajobrazowego, a następnie rezerwatu przyrody przyczyniło się do wzrostu zainteresowania zarówno gminą, jak i samym kompleksem parkowym. Jednocześnie marginalizowany była sam pałac². Do najlepiej rozpoznanych faz należą czasy Krasieńskich wraz z krótkotrwałym pobytem narodowego wieszcza. Najbardziej enigmatyczny pozostaje z kolei okres związany z działalnością Raczyńskich, w którym nadano bryle zachowany do dziś charakter.

Szczegółowa analiza dziejów dóbr żłopotockich wykracza poza cel niniejszego artykułu. Warto jednak przywołać kilka ważniejszych wzmianek archiwalnych, dokumentujących istnienie budowli mieszkalnej, której relikty są czytelne w strefie fundamentów. Prawdopodobnie już około 1210 roku na terenie wsi

¹ A. Dylewska, *Dzieje domu pańskiego w Potoku (Żłotym)*, „Almanach Częstochowy” 2004, s. 49.

² J. Laberschek, *Na tropie rycerzy z [Żłotego] Potoku i rozbójników z Ostrężnika*, „Almanach Częstochowy” 2002, s. 35.

Il. 1. Pałac Raczyńskich – rzut parteru,
oprac. A. Barczyk

znajdował się dwór wiązany z postacią Sulisława z rodu Pilawitów³. W II połowie XIV wieku Potoccy wzniesli na obszarze dóbr murowaną wieżę obronno-mieszkalną z przyziemiem o funkcjach gospodarczych⁴. W kolejnym stuleciu do obiektu dobudowano obiekt użytkowo-mieszkalny o konstrukcji drewnianej⁵. W księgach krakowskich ziemskich z 1473⁶ potwierdzono istnienie zarówno siedziby, jak i zabudowań gospodarczych⁷.

Budowla mieszkalna mieściła spiżarnię, świetlicę z sienią, usytuowana w części północnej wieżę oraz dalsze izby różnych wielkości⁸.

³ Górnośląskie zamki i pałace: Województwo śląskie: Historie zamków i pałaców, dzieje rodów, legendy, herby, red. D. Emmerling, Opole 1999, s. 63.

⁴ *Ibidem*, s. 56-57.

⁵ L. Kajzer, *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993, s. 171-172.

⁶ J. Borowska-Antoniewicz, *Z dziejów Pałacu w Złotym Potoku*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 444.

⁷ APK, ATC 314, k. 305.

⁸ APK, ACC 19. k. 758-759.

Potok należał do rodowego majątku Potockich herbu Szreniawa do drugiej połowy wieku XVI, stając się następnie własnością Jana Silnickiego herbu Doliwa⁹. W 1625 roku majątek sprzedano hetmanowi polnemu koronnemu Stanisławowi Koniecpolskiemu¹⁰. W tekście datowanym na rok 1672 siedzibę scharakteryzowano jako otoczoną murem kamienicę¹¹. Inwentarz sporządzony piętnaście lat później zawiera informacje o murowanym, dwukondygnacyjnym dworze obronnym z wewnętrznymi schodami z drewna dębowego, z ceglana podłogą w sieni, drewnianymi drzwiami i posadzkami w pokojach. Parter obejmował sześć pomieszczeń, a piętro dziesięć¹².

W kolejnym stuleciu i na początku XIX wieku Złoty Potok wielokrotnie zmieniał właścicieli¹³. Zakup klucza janowskiego w 1851 roku przez Wincentego hr. Krasińskiego – ojca poety Zygmunta – wyznaczył wreszcie początek najbardziej znanego okresu w dziejach złotopotockiej rezydencji¹⁴. Umowa zakupu klucza janowskiego została sporządzona w lipcu 1851 roku w Warszawie i potwierdzona dokumentem wydanym przez pisarza aktowego, Józefa Noskowskiego. W aktach Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domy Hrabów Krasińskich zachowały się dokumenty związane z przejęciem majątku¹⁵, którego opis zawarto w piśmie z 28 listopada 1852 roku, skierowanym do Trybunału Mazowieckiego. W deskrypcji pominięto jednak sam pałac¹⁶. Z inicjatywy Krasińskiego siedzibę przebudowano, zachowując układ przestrzenny oparty na kompozycyjnym powiązaniu budowli z kościołem parafialnym. Między obiektami do dziś czytelna jest zadrzewiona aleja¹⁷. Generał zlecił również wykonanie rejestrów pomiarowych okolicznych

9 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 443.

10 A. Dylewska, *op. cit.*, s. 50.

11 APK, ACC 99, k. 480-481.

12 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 444-445.

13 Majątek należał między innymi do Piotra Potockiego – uczestnika konfederacji barskiej (*Ibidem*, s. 443), księcia Kurlandii Karola Ernesta Birona, Stanisława Kostki Szaniawskiego, Michała Prusaka, Stanisława Leskiego i Cypriana Pintowskiego. Następnie dobra zostały przejęte przez rodzinę Skarżyńskich, którzy przez wzgląd na zbyt wysokie koszty użytkowania pałacu zainicjowali budowę pobliskiego dworku (R. Domańska, *Oczekiwanie na właścicieli*, „Spotkania z zabytkami” 1995, 7, s. 24-25).

14 Jako jeden z czynników skłaniających do zainteresowania dobrami wskazuje się walory krajobrazowe (Confer: A. Klimek, *Zachwyceni i bardzo szczęśliwi: niezwykle dzieje rodu Krasińskich i ich związku z Potokiem Złotym*, Częstochowa 1998, s. 69-70). Zakup można uznać za nieprzypadkowy, jako że małżonką jednego z dawnych właścicieli – Stanisława Koniecpolskiego – była prababka generała ze strony matki, Krystyna Lubomirska.

15 APCz, ADZP 22.

16 Confer: APCz, ADZP 40.

17 W. Genga, *Park w Złotym Potoku*, s.d., mps, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Częstochowie (dalej: AWKZCz), sygn. 529, s. 13.

gruntów oraz sporządzenie planów granic lasów¹⁸. Kolejny etap przekształceń wiązał się z otoczeniem rezydencji, między innymi z uzupełnieniem stanu zadrzewienia oraz pracami porządkowymi na dziedzińcu przed głównym wejściem¹⁹.

Latem 1857 w Złotym Potoku przebywał poeta Zygmunt hr. Krasiński²⁰, który formalnie przejął dobra w roku kolejnym – po śmierci ojca. Drobne prace remontowe na terenie majątku przeprowadzono w latach 60. XIX wieku, gdy pałac należał już do syna zmarłego 20 lutego 1859 roku wieszcz, Zygmunta Wincentego hr. Krasińskiego²¹. Pałac ponownie nie był miejscem stałego pobytu. W czerwcu 1866 roku Zarząd Główny Dóbr i Interesów Hrabiów Krasińskich w Warszawie wystosował pismo polecające przygotowanie pomieszczeń na przyjazd ordynata²². Adresatem listu był Antoni Tyczyński, pełniący wówczas funkcję rządcy majątku złotopotockiego²³. W związku z planowaną wizytą do potrzeb właściciela miały zostać dostosowane cztery pokoje, spośród których dwa – bliżej niesprecyzowane – były niegdyś zajmowane przez Zygmunta Władysława hr. Krasińskiego²⁴. Wejście do dwóch kolejnych sal znajdowało się od strony elewacji frontowej. Zlecono również przygotowanie trzech pokoi usytuowanych po przeciwległej stronie budowli, z wejściem prowadzącym przez tylne drzwi²⁵. Na podstawie opisu zawartego w liście można dostrzec analogię pomiędzy wskazanymi traktami oraz układem obecnym w wieku XX, z wejściami wiodącymi od wschodu i zachodu²⁶. Dalsze modyfikacje wprowadzono w czasach kolejnych dziedziców, którzy także w nim nie rezydowali²⁷. W 1867 rok zlecono sporządzenie spisu wyposażenia znajdującego się w obiekcie wraz z wyszczególnieniem ich ówczesnego stanu technicznego²⁸.

18 APCz, ADZP 45.

19 F. Sobalski, *Wyposażenie i kosztowności palacu w Złotym Potoku w 1878 r.*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1985, 1, s. 159-160.

20 Pobyt wieszcz z żoną Elżbietą z Branickich i dziećmi prezentują przykładowo: A. Dylewska, *op. cit.*, s. 49-72; A. Jaśkiewicz, *O niektórych pamiątkach po Zigmuncie Krasińskim i Raczyńskich ze Złotego Potoku*, „Almanach Częstochowy” 1994, s. 31-36; A. Klimek, *op. cit., passim*. Po śmierci córki rodzina opuściła majątek.

21 Założono między innymi majdany. *Confer*: APCz, ADZP 21.

22 APCz, ADZP 87, s. 43.

23 *Confer*: APCz, ADZP 57.

24 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *Pałac Krasińskich w Złotym Potoku*, Częstochowa 1980, s. 4-5.

25 APCz, ADZP 87, s. 43.

26 *Confer*: il. 1.

27 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 4-5. Wraz ze śmiercią Zygmunta Wincentego hr. Krasińskiego. Dobra w Złotym Potoku odziedziczyło wówczas rodzeństwo ordynata - Maria Beatrix i Władysław - oraz jego matka, Elżbieta hr. Krasińska (*Górnośląskie...*, s. 64).

28 APCz, ADZP 11.

Il. 2. Zespół pałacowo-parkowy,
fot. A. Barczyk, 2013

Il. 3. Pałac Raczyńskich w Złotym Potoku – elewacja zachodnia.
Pocztówka z 1910 roku, repr. za: R. Kreczmański, Jura częstochowska.
Śladami starej pocztówki, Warszawa 2009, s. 167

Il. 4. Elewacja zachodnia – ryzalit z portykiem filarowym,
fot. A. Barczyk, 2013

Il. 5. Posągi lwów z kartuszami herbowymi, fot. A. Barczyk, 2013

Powstały w tym czasie inwentarz wyróżniał 132 meble²⁹. Wśród nich znajdowały się wymagające uzupełnienia brakujących okuć i napraw stolarskich komody, szafy, przeszklone witryny, jesionowe łóżka, biurka oraz liczne stoliki o zróżnicowanych kształtach (13 „owalnych”; 12 „kanciastych”; 8 pokrytych sukнем, przeznaczonych do gry w karty oraz pojedynczy „stół jadalny”). Wskazano również na konieczność wykonania nowych pokrowców na fotele, szezlongi, czy jesionowe kanapy³⁰. Dalsza renowacja, sprowadzająca się już do ingerencji w strukturę samego budynku, została przeprowadzona w 1868 roku³¹. Zachowana korespondencja wskazuje, że w tym czasie zostały wymienione szyby w 17 oknach na parterze oraz 18 w obrębie drugiej kondygnacji. Nowe szkło zastosowano również w drzwiach balkonowych³².

Remont pałacowych wnętrz obejmował przede wszystkim naprawę uszkodzeń oraz odnowienie ścian i podłóg. W części pokoi znajdowała się wówczas posadzka drewniana ułożona we fryzy, większość pomieszczeń była natomiast wyłożona deskami, które rządca Antoni Tyczyński określał mianem niepraktycznych i wymagających regularnego heblowania³³. W trakcie renowacji wykonano posadzkę taflową w dwóch salach, do których należały zlokalizowany pokój szczytowy na parterze, przy kuchni oraz jadalnia na pierwszym piętrze³⁴. Dalsze prace prowadzone były przez lokalnego malarza, pochodzącego z Janowa Stanisława Siemiona. Według terminu wskazanego w umowie wnętrza ukończono 10 czerwca 1868 roku. Efektem zmian wprowadzonych w tym okresie było także oczyszczenie i wytapetowanie większości wszystkich pokoi – z wyjątkiem trzech, które wraz z korytarzami pokryto zaprawą wapienną i wybielono. Podobnie postąpiono z sufitami³⁵.

W latach 70. XIX wieku kontynuowana urządzanie wnętrz³⁶. Zarząd Główny Dóbr i Interesów Hrabiów Raczyńskich w Warszawie przesłał do Administracji Dóbr Złoty Potok list z prośbą o przekazanie planów dwóch naziemnych

29 W większości opracowań – w tym w artykule J. Borowskiej-Antoniewicz i Z. Jakubowskiego – zawarta jest informacja o 122 meblach (*confer*: J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 4), mimo iż w załączonym do tekstu aneksie, stanowiącym wypis z archiwaliów, liczba wymienionych sprzętów wynosi 132 (*Ibidem*, s. 11).

30 Na stan wyposażenia wskazano w samym tytule dokumentu, który brzmiał: *Wykaz mebli znajdujących się w pałacu w Potoku Złotym, wymagających reperacji stolarskiej, dodania brakujących okuć, zrujnowanych sukien, roboty tapicerskiej i pokrowców nowych w roku 1867* (APCz, ADZP 11; *confer*: J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 11).

31 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 449; APCz, ADZP 87, *passim*.

32 *Ibidem*; J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 4-5.

33 APCz, ADZP 9.

34 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 5.

35 *Ibidem*.

36 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 447-448.

kondygnacji budowli, z zaznaczeniem funkcji poszczególnych pomieszczeń³⁷. W korespondencji domagano się także przesłania wykazu mebli, sprzętów, jak i projektu urządzenia rezydencji ze szczególnym uwzględnieniem parteru³⁸. Podjęto również decyzję dotyczącą umeblowania kuchni w stylu angielskim oraz pokrycia ścian pokoi farbami klejowymi³⁹.

Stan pałacu w 1874 roku został udokumentowany przez etnografa Edwarda Chłopickiego⁴⁰. Literat zwrócił uwagę na skalę pomieszczeń rezydencjonalnych – pisząc: *Więcej niż przed godzinę błąkałem się (...) po obszernych komnatach* – oraz walory krajobrazowe otoczenia⁴¹. W tym okresie kontynuowano przekształcania parku oraz pałacu. Zgodnie z wolą zawartą w liście przesłanym przez warszawski zarząd do Administracji Dóbr Złoty Potok 30 stycznia 1874 roku wykonane zostało nowe pokrycie dachu⁴². Ogród udekorowano klombami⁴³. Informacje o wystroju wnętrz przekazuje niedatowany inwentarz⁴⁴, powstały zapewne w latach 80. XIX wieku – w czasie, gdy dobra złotopotockie należały do Marii Beatrix i Edwarda hr. Raczyńskich⁴⁵. Pierwsza kondygnacja obejmowała osiem pomieszczeń, wśród których jedno pełniło funkcję biblioteki, natomiast w obrębie pierwszego piętra wyróżniono salon z fortepianem, sześć pokoi, przedpokój, kredens oraz przylegającą do niego sien⁴⁶. Warto wspomnieć eksponowanych we wnętrzach dziełach sztuki, takich jak obrazy religijne i portrety członków rodzin⁴⁷. W pałacu znajdowały się także marmurowe popiersia Zygmunta hr. Krasińskiego

37 F. Sobalski, *op. cit.*, s. 160-162.

38 APCz, ADZP 15, s. 237. Zarząd wskazywał ponadto na konieczność unikania zbędnego przepychu przy jednoczesnym zapewnieniu wygody mieszkańców.

39 F. Sobalski, *op. cit.*, s. 160.

40 W. Genga, *op. cit.*, s. 7-8.

41 Z dziedzińca roztaczał się widok na staw zwany Irydionem, położony u podnóża wzgórza, na którym usytuowany był pałac. Na drugim brzegu akwenu znajdowały się murowane obiekty tworzące zespół zabudowań dworskich. Całość otaczał angielski park ze stuletnimi dębami. Tekst opublikowano, wzbogacając treść o rycinę autorstwa Dymitrowicza, obrazującą skały z okolic Złotego Potoku – „Bramę Twardowskiego” oraz „Diable mosty” (*Confer*: E. Chłopicki, Częstochowskie strony, „Tygodnik Ilustrowany” 1874, 14, s. 132-134).

42 APCz, ADZP 86, s. 34-36. Według hipotezy F. Sobalskiego w latach 50. XIX wieku dach pokryto prowizorycznie, co zdaje się wyjaśniać konieczność przeprowadzenia remontu po upływie niespełna dwudziestu lat. J. Borowska-Antoniewicz postulowała tezę, że od początku zastosowano gont.

43 *Ibidem*.

44 APCz, ADZP 15, s. 141-158.

45 *Confer*: *Ibidem*; APCz, ADZP 2; APCz, ADZP 87, *passim*.

46 APCz, ADZP 15, s. 141-158.

47 *Ibidem*.

Il. 6. Wnętrze pałacu – parter. Główny hall, fot. A. Barczyk, 2015

Il. 7. Wnętrze pałacu - schody, fot. A. Barczyk, 2015

– autorstwa Pietro Teneraniego – oraz Elżbiety hr. Krasińskiej⁴⁸. Druga z rzeźb została wykonana przez Henryka Stattlera w 1861 roku⁴⁹.

Wspomniana Maria Beatrix hr. Krasińska w 1877 roku wyszła za mąż za Edwarda hr. Raczyńskiego z Rogalina⁵⁰. Złoty Potok stanowił część posagu⁵¹ – w intercyzie określono sposób funkcjonowania przejętych dóbr. Ceremonia zaślubin odbyła się w kwietniu 1877 roku, przez co uzasadnienie znajduje fakt, że w dokumentach związanych z przewozem mebli z Warszawy córka wieszczka jest już nazywana hrabiną Raczyńską⁵².

Decyzja o przekształceniu pałacu w stałą siedzibę wiązała się z wprowadzeniem nowego, zgodnego z gustem małżonków wystroju wnętrza⁵³. Rekonstrukcja zakresu podjętych prac jest możliwa za sprawą korespondencji przesyłanej z Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Hrabów Krasińskich do Administracji Dóbr Złoty Potok⁵⁴. W listach zawarto wykazy przewożonego sprzętu, wytyczne związane z ich transportem i rozłokowaniem⁵⁵. Wyposażenie zostało przesłane za pośrednictwem kolei warszawsko-wiedeńskiej do Myszkowa, a następnie przewiezione do rezydencji pod nadzorem hrabiego Wolskiego⁵⁶. Warto przywołać przynajmniej kilka spośród sprowadzonych przedmiotów, wśród których odnotowano palisandrowy

48 A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 32-33.

49 F. Sobalski, *op. cit.*, s. 161. Rzeźby znajdują się obecnie w Muzeum Zygmunta Krasińskiego w Złotym Potoku (K. Szymańska, *Muzea literackie w Polsce*, Częstochowa 1994, s. 126-127.), gdzie prezentowane są także: pianino firmy Erard i pałacowe meble – wśród nich stolik intarsjowany sceną z bajki La Fontaine'a.

50 J. Umiastowska, *Z Raczyńskimi w tle: wspomnienia minionego świata*, Poznań 1997, s. 5-6.

51 Na mocy sporządzonej 26 marca umowy przedślubnej wprowadzona została rozdzielność majątkowa, dzięki której córka wieszczka – sukcesorka zespołu pałacowego – zyskała prawo do dysponowania swoją własnością bez konieczności konsultowania decyzji z małżonkiem (F. Sobalski, *op. cit.*, s. 168). Wyjątek stanowiły dobra posagowe, do których należały Bystrzanowice, Babie, Żuraw, Janów oraz sam Złoty Potok. Ziemie te nie mogły zostać sprzedane ani zastawione (APCz, ADZP 2).

52 *Ibidem*.

53 APCz, ADZP 28, s. 761.

54 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 1.

55 APCz, ADZP 15, s. 28. Warto przy tym zaznaczyć, że Raczyńscy do 1878 roku mieszkali w Warszawie - fakt ten warunkował konieczność pisemnego przekazywania wydawanych poleceń (A. Dylewska, *op. cit.*, s. 70).

56 APCz, ADZP 15, s. 28; APCz, ADZP 28, s. 759-760. Łączna waga przedmiotów – obejmujących 111 pak – wynosiła prawie osiem ton. Zgodnie z informacjami zawartymi w korespondencji zarządu, transport sprzętów rozpoczął się 11 maja 1877 roku i trwał około trzech dni. Instrukcja przekazana złotopotockiej administracji wskazywała na znaczną wartość materialną przewożonych sprzętów i tym samym konieczność ich odbioru ze stacji bezpośrednio przez osobę wystarczająco kompetentną. Do wykonania tej czynności wyznaczono hrabiego Wolskiego. Zlecono mu zarazem rozpakowanie rzeczy hrabiny Raczyńskiej w pałacu oraz sporządzenie precyzyjnego inwentarza. Przynajmniej część mebli została dostarczona do rezydencji w postaci elementów wymagających montażu, co znajduje potwierdzenie w piśmie przesłanym przez Zarząd Główny Dóbr i Interesów Hrabów Krasińskich 16 maja 1877 roku. W przywołanym tekście wspomniano między innymi o możliwości sprowadzenia do Złotego Potoku stolarza w Warszawy, w przypadku deficytu miejscowych specjalistów od montażu (*Confer: Ibidem*, s. 159-161; F. Sobalski, *op. cit.*, s. 168-169).

fortepian, orzechową szafkę z marmurowym blatem, przeszkloną witrynę, szafę z lustrami oraz liczne obrazy – zarówno portrety członków rodu, jak i przedstawienia o tematyce religijnej⁵⁷. Meble i sprzęty zostały rozmieszczone w pałacu prowizorycznie – o właściwej lokalizacji Maria Beatrix hr. Raczyńska miała zadecydować dopiero po przyjeździe na Jurę⁵⁸.

Do listu z 16 maja 1877 roku dołączono fragment tkaniny pokrytej farbą w kolorze, który miał stanowić wzorzec dla malarzy odnawiających wnętrza⁵⁹. Farbą klejową o wskazanej barwie postanowiono pokryć ściany dwóch pomieszczeń, salonu usytuowanego na drugiej kondygnacji oraz sąsiadującego z nim pokoju⁶⁰. Do prac remontowych zainicjowanych wkrótce po zawarciu związku małżeńskiego należało również urządzenie osobnej kuchni przy pokoju przeznaczonym dla Brodowskiego⁶¹. Powyższe modyfikacje zostały wyszczególnione w piśmie zarządcy dóbr z 20 kwietnia 1877 roku⁶². W drugiej połowie lipca sporządzono inwentarz sreber stanowiących aktualne wyposażenie rezydencji, z zamiarem oszacowania stanu i ewentualnego uzupełnienia brakujących elementów⁶³. W opisie wyszczególniono 68 gatunków naczyń i rozmaitych przedmiotów, takich jak lichtarze, herbatnica, czy sztuce dekorowane herbami Krasińskich⁶⁴. Część wyrobów posiadała sygnatury Frageta lub wytwórni petersburskich⁶⁵.

Strukturę architektoniczną pałacu scharakteryzowano w polisie Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń od Ognia, podpisanej przez Józefa Kotarbińskiego – lustratora Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Hrabów Krasińskich – 30 czerwca 1878 roku⁶⁶. Celem sporządzenia dokumentu była ochrona drogocennych elementów wyposażenia oraz drobniejszych przedmiotów, które stanowiły własność małżonki Edwarda hr. Raczyńskiego⁶⁷. Rezydencja była obiektem murowanym, jednopiętrowym⁶⁸. Dach pokrywał gont, a ogrzewanie zapewniały piece ogniowe. Wspomniany został także sposób oświetlania wnętrz – stosowano lampy naftowe oraz świece. Załącznik do dokumentu stanowił wykaz obję-

⁵⁷ *Ibidem*, s. 170-171.

⁵⁸ APCz, ADZP 28, s. 759-760.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 761.

⁶⁰ F. Sobalski, *op. cit.*, s. 169-170.

⁶¹ APCz, ADZP 28, s. 746.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ APCz, ADZP 15, s. 91.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 6.

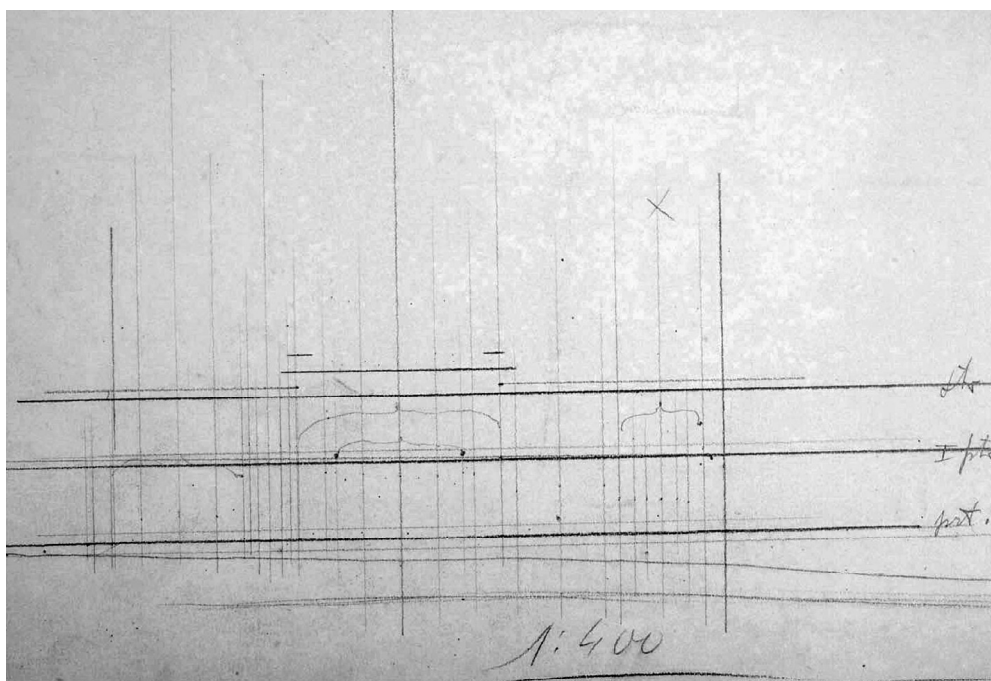
⁶⁶ APCz, ADZP 15, s. 91.

⁶⁷ F. Sobalski, *op. cit.*, s. 171-172.

⁶⁸ APCz, ADZP 15, s. 91.

tych ubezpieczeniem sprzętów i niezachowany szkic sytuacyjny budynku wraz z otoczeniem⁶⁹. Kopie polisy zostały przesłane z Warszawy do Złotego Potoku 6 sierpnia 1878 roku⁷⁰.

Przyjazd właścicieli w 1878 roku wiązał się również z restrukturyzacją i rozwojem lokalnej gospodarki⁷¹. Świadectwem dobrobytu są zachowane notatki oraz korespondencja związana ze sprowadzaniem do pałacu znacznej ilości win, produktów spożywczych oraz samej zastawy stołowej⁷². W listopadzie 1881 roku odebrano także przesyłkę w postaci pięćdziesięciu mebli⁷³. Po śmierci

Il. 8. Z. Hendel, Złoty Potok, woj. katowickie. Pałac Raczyńskich - podział frontowy, 1903, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK III-PL.-975)

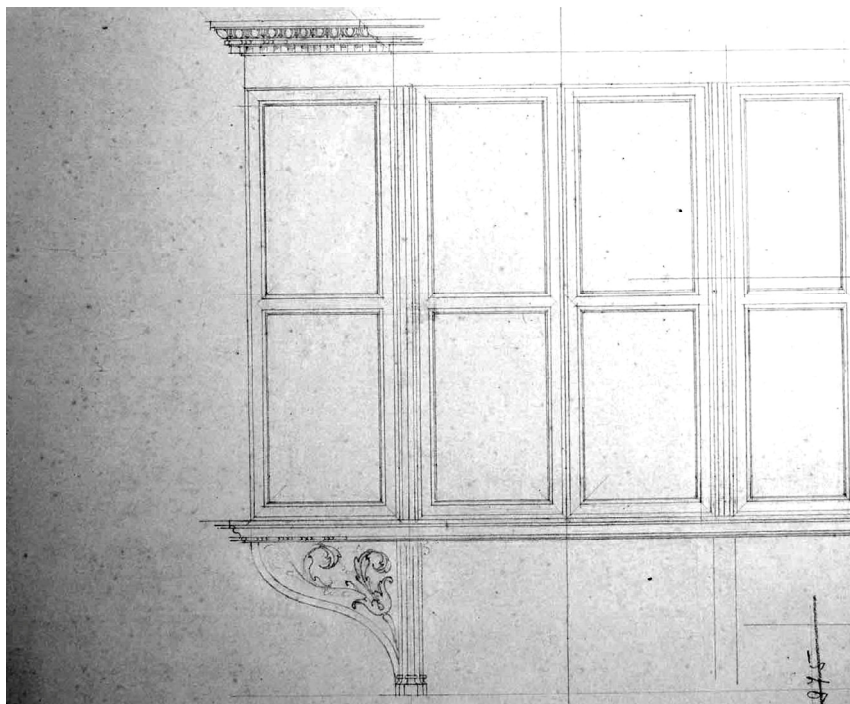
⁶⁹ *Ibidem*. Teczki znajdujące się w Archiwum Dóbr Złoty Potok i obejmujące lata 1783-1916 są w znacznym stopniu niekompletne. Brak w nich między innymi załączników wyszczególnionych w materiałach źródłowych, korespondencji z początku XX wieku oraz poszczególnych dokumentów.

⁷⁰ F. Sobalski, *op. cit.*, s.172.

⁷¹ R. Domańska, *op. cit.*, s. 25. Edward hr. Raczyński założył między innymi pierwszą na kontynencie europejskim hodowlę pstrąga tęczowego, sprowadzając wybrany gatunek ryby ze Stanów Zjednoczonych.

⁷² Confer: APCz, ADZP 87, *passim*.

⁷³ APCz, ADZP 28, s. 987.

Il. 9. Z Hendel, Złoty Potok, woj. katowickie.

Pałac Raczyńskich - okno poczwórne fasady z ławą wspartą na ozdobnej konsoli, 1903, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK III-PL.-975)

Marii Beatrix w roku 1884, w wieku 34 lat⁷⁴, Edward hr. Raczyński podjął decyzję o opuszczeniu Złotego Potoku, który na ponad dziesięć lat przestał pełnić funkcję stałej rezydencji⁷⁵. Etap bezpośredniego gospodarowania kluczem janowskim zwieńczono spisem dóbr, obejmującym inwentarz przedmiotów znajdujących się w pałacu w 1885 roku⁷⁶.

Majątek odziedziczył syn, Karol hr. Raczyński. Zbyt młody wiek sukcesora uwarunkował konieczność wyznaczenia plenipotentą, którym został Tadeusz Dzierżykraj-Morawski⁷⁷. Przełom wieków XIX i XX pod względem gospodarczym

⁷⁴ S. Zatoński, *op. cit.*, s. 6. Małżeństwo córki Zygmunta hr. Krasińskiego było efektem polityki rodów i nie należało do najszcześniejszych. Poza zachowanymi materiałami źródłowymi, potwierdzającymi tę tezę, o prawdziwości stwierdzenia świadczyły zagraniczne wyjazdy sukcesorki – skutki rodzinnych nieporozumień (J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 5-7).

⁷⁵ APCz, ADZP 7. Wdowiec poślubił wówczas Różę hr. z Potockich Krasińską z Krzeszowic.

⁷⁶ APCz, ADZP 15, s. 212-221.

⁷⁷ Morawscy herbu Nałęcz zrezygnowali tym samym z objęcia majątku w Koszkowie koło Borku, w 1886 roku wprowadzając się do rezydencji Raczyńskich (J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 7-8). Codzienne użytkowanie obiektu pozwalało na nadzór stanu technicznego (*Confer*: R. Domańska, *op. cit.*, s. 25).

był korzystnym okresem dla majątku Raczyńskich – użytkowano szparagarnię i oranżerię, uprawiano sady⁷⁸. Nadzór nad estetyką zieleni sprawował wykształcony w Paryżu ogrodnik⁷⁹. Zaręczyny Karola hr. Raczyńskiego ze Stefanią Czetwertyńską ze Skidla skłoniły do wprowadzenia zmian, dzięki którym rezydencja miała odzyskać funkcji stałej siedziby rodu⁸⁰. Modernizacja objęła między innymi przekształcenia w obrębie parku, przeprowadzone według projektu Franciszka Szaniora – ogrodnika i hodowcy drzew, który wykonywał prace związane z przekształcaniem Ogrodu Krasińskich w Warszawie oraz założeniem parków w Częstochowie i Opinogórze⁸¹. Wzniesiono również elektrownię i dokonano zmian w obrębie samego pałacu⁸². Czytelny znak przebudowy są elementy rzeźbiarskie w postaci dwóch posągów lwów trzymających kartusze z herbem Nałęcz oraz Pogonią Ruską – rodzowym znakiem Czetwertyńskich⁸³. Panoplia z godłem Raczyńskich zostały również wkomponowane w wieńczący ryzalit zachodniej elewacji, trójkątny tympanon⁸⁴.

Właściciele zamieszkali w pałacu złotopotockim w 1905 roku⁸⁵. Należy podkreślić, że przy tworzeniu wystroju Racyńscy preferowali wyroby lokalnych rzemieślników, zamawiając u częstochowskiego stolarza między innymi białe, wzbogane o złocenia meble w stylu Ludwika XVI⁸⁶. Korzystna sytuacja finansowa umożliwiła przeprowadzenie gruntownej przebudowy rezydencji⁸⁷. Na podstawie jedyne zachowanego materiału ikonograficznego z tego okresu, czyli

78 W. Genga, *op. cit., passim. Confer: APCz, ADZP 87, passim.*

79 J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 13-14.

80 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 5. Dziedzic przebywał wcześniej w dobrach złotopotockich jedynie w okresie wakacyjnym. Po podjęciu decyzji o zamieszkaniu w pałacu konieczne stało się opuszczenie budowli przez rodzinę Tadeusza Dzierżykraj-Morawskiego, który zachował dotychczasowe stanowisko (*Confer: Ibidem*, s. 13).

81 S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 299.

82 J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 34.

83 A. Dylewska, *op. cit.*, s. 70-71. Inne opracowania, takie jak: *Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. VI, z. 4. Dawny powiat częstochowski*, red. J. Samek, s. 35, *Górnośląskie...*, s. 64 podają informacje o herbach Nałęcz i Ślepowron, spośród których drugi stanowi znak rodowy Krasińskich. Tego rodzaju opisy są jednak niezgodne ze stanem faktycznym.

84 *Confer: il. 4; J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, op. cit.*, s. 7.

85 J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 48-49. W praktyce gospodarka majątku, zaopatrzenie i utrzymanie rezydencji w odpowiednim stanie technicznym nadzorowane były przez Stefanię hr. z Czetwertyńskich Racyńską, co stanowiło efekt licznych podróży męża. Wyjazdu hrabiego związane były przede wszystkim z prowadzonymi przez niego interesami. Dobra sytuacja finansowa pozwalała na organizację przyjęć z udziałem ważnych osobistości, wśród których wspomnieć można chociażby ówczesnego prezydenta kraju, Ignacego Mościckiego. W dokumentach archiwalnych zachowały się wykazy przyrządzanych potraw i sprowadzanych do pałacowej spiżarni produktów, będących dowodem zamożności Racyńskich.

86 K. Szymańska, *op. cit.*, s. 127.

87 J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 6.

obrazujących fasadę zachodnią pocztówek z lat 1910 i 1918, należy wnioskować o ukończeniu prac zewnętrznych w pierwszej dekadzie XX stulecia⁸⁸.

Wspomniane wcześniej zaręczyny sukcesora dóbr miały miejsce w 1903 roku, który wyznaczał także cezurę użytkowania obiektu przez rodzinę Tadeusza Dzierżkraj-Morawskiego. W tym okresie zdecydowano o przekształceniu bryły, zlecając przygotowanie projektów Zygmuntowi Hendlowi⁸⁹. Datowanie prac remontowych na lata 1903 do 1905 roku znajduje potwierdzenie we wspomnieniach córki plenipotenty, Jadwigi z Morawskich Umiastowskiej, stanowiących jedno z nielicznych źródeł odnoszących się do dyspozycji wnętrza rezydencji przed rozpoczęciem rozbudowy⁹⁰. Intencja tworzenia tekstu daleka była od motywów *stricte* dokumentujących wygląd i przemiany zachodzące w dobrach złotopotockich, jednak warto zwrócić uwagę na kilka istotnych fragmentów. Jednym z nich jest wzmianka o siedzibie Raczyńskich, która została zdefiniowana jako kamienica o prostej bryle, o elewacjach pozbawionych walorów estetycznych⁹¹. Dodatkowo podkreślona została rozbieżność z formami przypominającymi – według uznania autorki – dwór lub pałac. Ściany przestronnych, wysokich pomieszczeń były wówczas pokryte białą zaprawą wapienną. Na parterze usytuowano między innymi hall, bibliotekę oraz salon zdobiony obrazami, wśród których znajdowały się portrety przedstawicieli rodu Krasińskich⁹². Druga kondygnacja pokoje oraz jadalnię położoną w partii frontowej, doświetloną przez dwa okna i balkon. We wnętrzu mieściły się pozłacane lustra, owalny stół, kanapa i dębowy kredens⁹³. Zawarty we wspomnieniach opis sali sprzed modyfikacji jest więc zbieżny z planem pomieszczenia istniejącego do dziś w centralnej partii pierwszego piętra⁹⁴. W tym czasie usytuowane na wprost stawu wejście do – określonego mianem starego – pałacu poprzedzał gazon⁹⁵. Prace zostały ukończone w roku 1905.

88 R. Kreczmański, *Jura częstochowska. Śladami starej pocztówki*, Warszawa 2009, s. 166-167.

89 *Confer*: il. 8-9.

90 *Confer*: J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 16-18. Konieczność weryfikacji przekazu wynika również z faktu, że córka plenipotenty urodziła się w 1892 roku, przez co mieszkała w rezydencji w okresie dzieciństwa. Jednak podjęta przez autorkę próba rekonstrukcji dziejów własnej rodziny uwarunkowała wprowadzenie dat, które pozostają w zgodzie z historią zarówno regionu, jak i samych Morawskich. Tym samym podane w tekście informacje można uznać za wiarygodne.

91 *Ibidem*, s. 34.

92 *Ibidem*, s. 25.

93 *Ibidem*, s. 16.

94 *Confer*: B. Chowańska-Najwer, *Projekt wnętrza pałacu w Złotym Potoku*, s.d., mps, AWKZCz, sygn. 680.

95 J. Umiastowska, *op. cit.*, s. 13-14. Obecna przed fasadą do dnia dzisiejszego fontanna została więc najpewniej ustawiona w trakcie przekształceń dokonanych w parku przez Franciszka Szaniora w pierwszej dekadzie XX wieku.

Kwestią nierozstrzygniętą pozostaje zakres ingerencji w strukturę architektoniczną. Postulowana przez część badaczy próba całkowitej negacji przekształceń może być uznana za bezpodstawną⁹⁶. Odrzucenie wymagają też tezy, wedle których przebudowa była utożsamiana z rozbiórką i wzniesieniem całkowicie nowego budynku, które to rozwiązanie przeczy logice postępowania właścicieli i architektów oraz samej analizie struktury pałacu⁹⁷. Rzut i pomiary piwnic pozwalają na wyszczególnienie kilku faz kształtowania bryły. Układ poszczególnych pomieszczeń zróżnicowany i w części północno-wschodniej charakteryzuje się nierównoległym położeniem naprzeciwległych ścian. Prawdopodobny jest jednak fakt widocznej zmiany partii zewnętrznej – łącznie z dodaniem przywoływanych powyżej rzeźb lwów z kartuszami herbowymi – i ujednolicenia dekoracji fasad, przez co budynek zaczęto powierzchownie interpretować jako całkowicie nowy.

Za twórców koncepcji przebudowy uznaje się Zygmunta Hendla i Jana Fryderyka Heuricha⁹⁸. Pierwszy z twórców, urodzony w Krakowie w 1862 roku, był absolwentem architektury w Wiedniu oraz paryskich Ecole des Beaux Arts i Ecole des Arts Decoratifs⁹⁹. Podróż po Europie, którą odbył na początku lat 90. XIX wieku, pozwoliła twórcy na zapoznanie się z budownictwem niemieckim, belgijskim, holenderskim oraz włoskim. Do wiodących dziedzin twórczości Hendla należała konserwacja zabytkowych budowli w stolicy Małopolski, w której od 1904 roku pełnił funkcję budowniczego miejskiego¹⁰⁰. Do najbardziej charakterystycznych realizacji należały renowacje kościoła śś. Piotra i Pawła, kościoła św. Krzyża, kaplicy Myszkowskich czy chociażby krużganków wawelskich¹⁰¹. Architekt wykonywał zarazem projekty modyfikacji rezydencji usytuowanych na prowincji i utrzymane niejednokrotnie w duchu neorenesansowym, wynikającym z osobistych preferencji stylowych¹⁰². Zygmunt Hendel w 1903 roku tworzył na zlecenie Raczyńskich projekty przekształceń pałacu w Złotym Potoku. W zbiorach Muzeum Narodowego

96 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 450.

97 Informacje na temat budowy można znaleźć w opracowaniach, spośród przywołać należy chociażby: *Katalog...*, *op. cit.* oraz *Górnośląskie...*, *op. cit.*

98 J. Borowska-Antoniewicz, *op. cit.*, s. 450. W dotychczasowych opracowaniach występowały sprzeczne sugestie dotyczące udziału obu architektów w pracach (lub współpracy) i samego datowani przekształceń – podawano m. in. lata 1902-1906. Odrzucić należy również tezy o wzniesieniu od fundamentów budowli mieszkalnej w końcu XIX wieku przez Z. Hendla i jej przebudowie pod kierownictwem J. F. Heuricha po roku 1900 (W. Genga, *op. cit.*), jak i wzniesieniu rezydencji w 1856 roku zgodnie z projektem bliżej niesprecyzowanego Z. Hendka, o którym wspomina R. Domańska w tekście: *op. cit.*, s. 24-27. Zawarta w artykule informacja nie występuje w żadnym innym opracowaniu i stanowi zapewne wynik niewłaściwego zestawienia dotychczasowych ustaleń na temat pałacu oraz błędnego zapisu nazwiska.

99 S. Łoza, *op. cit.*, s. 113.

100 K. Kupczyński, *Złoty Potok*, Częstochowa 1979, s. 6.

101 S. Łoza, *op. cit.*, s. 113-114.

102 *Ibidem*.

w Krakowie przechowywane są dwa szkice obrazujące elewację frontową i czwórdzielne okno¹⁰³. Pierwsza z prac stanowi ogólny zarys podziałów fasady, z zaznaczeniem poziomów kondygnacji zgodnych ze stanem obecnym¹⁰⁴. Pomimo sprowadzenia rysunku do schematycznego układu linii wydzielających poszczególne osie, można wnioskować, że zamiarem architekta było stworzenie kompozycji symetrycznej – z nieznacznym przesunięciem partii centralnej w kierunku północnym. Koncepcja nie została jednak zrealizowana. Odzwierciedlenia w formach istniejącej budowli nie znajduje także projekt oprawy okna¹⁰⁵.

Twórcą wiążanym ze Złotym Potokiem na równi z Zygmuntem Hendlem był wspomniany już Jan Fryderyk Heurich – syn architekta Jana Kacpra – posługujący się we wczesnej fazie twórczości motywami historyzującymi¹⁰⁶. Przyjęte w literaturze datowanie planu przebudowy na rok 1912 wyklucza jednak możliwość realizacji

Il. 10. Okno w elewacji zachodniej, fot. A. Barczyk, 2013

¹⁰³ Confer: il. 8-9. Za możliwość publikacji rysunków Z. Hendla pragnę złożyć serdeczne podziękowania Dyrektorowi Muzeum Narodowego w Krakowie, dr. hab. Andrzejowi Betlejowi.

¹⁰⁴ Confer: il. 8.

¹⁰⁵ Confer: il. 9.

¹⁰⁶ S. Łoza, *op. cit.*, s. 116-117. Wykształcenie zdobył w Warszawie a następnie w petersburskim korpusie kadetów i w Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych. W trakcie rządowego stypendium zagranicznego odwiedzał kraje w Europie oraz w północnej części Afryki, powracając do rodzinnego miasta w roku 1900. Jan Fryderyk Heurich zdobył uznanie głównie dzięki realizacjom modernistycznych gmachów z drugiej dekady XX wieku oraz stanowisku Ministra Kultury i Sztuki. W kontekście złotopotockiej rezydencji istotniejsze są jednak wczesne prace architekta, charakteryzujące się motywami historyzującymi, niejednokrotnie współistniejącymi z nowoczesną konstrukcją żelbetową. Takie rozwiązanie zostało wprowadzone do wznoszonej w latach 1907-1910 kamienicy Krasińskich w Warszawie - realizacji stanowiącej efekt współpracy z rodem właścicieli Złotego Potoku. Jan Fryderyk Heurich był również autorem projektu budynków gospodarczych w Opinogórze.

projektu¹⁰⁷. Atrybucja projektu realizacyjnego oraz zakresu prac remontowych pozostaje kwestią wymagającą dalszych badań, wykraczających poza ramy niniejszego artykułu.

Okres obecności rodu w złotopotockiej rezydencji zamyka rok 1939, w którym właściciele zostali zmuszeni do opuszczenia pałacu przejętego przez żołnierzy nazistowskich¹⁰⁸. Formy nadane rezydencji w czasach Raczyńskich zostały zachowane do czasów obecnych bez większych ingerencji¹⁰⁹. Wyjątek stanowi tylko wieża, którą częściowo rozebrano na początku II wojny światowej¹¹⁰. Jak zostały wspomniane, nieregularny plan wskazuje na wielość etapów przekształceń bryły, której początki można wiązać z okresem średniowiecza i wczesnej nowożytności - najstarsza część pozostaje czytelna w partii północnej.

Godnym uwagi tematem, który może tu zostać jedynie zasygnalizowany, jest również układ całego założenia pałacowo-parkowego wraz z poszczególnymi budowlami, do których obok omawianego obiektu należy między innymi dworek pełniący funkcję Muzeum im. Zygmunta Krasińskiego¹¹¹. Interesująco prezentuje się także kościół św. Jana Chrzciciela – zwłaszcza rozpatrywany w kontekście powiązań z rodową siedzibą kolejnych właścicieli dóbr¹¹².

Niniejszy szkic uwidacznia charakter zachowanych archiwaliów – dokumentujących kolejne fazy użytkowania obiektu, przekształcania bryły oraz wyposażenia – stanowiąc wstęp do studiów nad dziejami złotopotockiej rezydencji. Informacji o wyglądzie pomieszczeń dostarczają ponadto elementy wystroju, eksponowane między innymi w sąsiadującym z pałacem Muzeum Zygmunta Krasińskiego. W samym pałacu zachowały się oryginalne piece, żyrandole oraz pojedyncze meble. Szczególnie reprezentacyjną część stanowią dębowe schody, usytuowane na wprost wejście – w centralnej partii korpus – i łączące przyziemie

107 Datowany na rok 1912 projekt autorstwa J. F. Heuricha wspominają między innymi WKZ 759, S. Łoza, *op. cit.*, s. 117 i J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 7.

108 Rezydencję w 1946 roku rozparcelowano. Hr. Karol wyjechał zmarł w Łodzi w ubóstwie 29 listopada 1946 roku, został pochowany w złotopotockim kościele (*confer*: W. Roszkowski, *Raczyński Karol Roger*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1986, s. 644). Stefania z Czetwertyńskich wkrótce po pogrzebie musiała ze względów politycznych opuścić ojczyznę i wyjechać do Anglii.

109 Analiza porównawcza obecnej formy architektonicznej z widokami z lat 1910 i 1918, w których powstały ukazujące pałac pocztówki, wskazuje na zachowanie głównej fasady w postaci niezmienionej. Drobne przekształcenia dotyczyły wprowadzania ścianek działowych, warunkowanych przez względy funkcjonalne. Pałac pełnił bowiem funkcje edukacyjne, a w latach 1978-1996 był siedzibą Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego (M. Sztuka, *W wiecznym trwaniu*, „Śląsk” 2009, 7, s. 40-41).

110 *Confer*: J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *op. cit.*; R. Domańska, *op. cit.*, s. 27.

111 A. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 33-34.

112 W. Genga, *op. cit.*, s. 13. Zagadnienie zostało również wspomniane w artykule: S. Wróblewski, *Kaplice i kapliczki w założeniach dworskich regionu częstochowskiego* [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe*, red. A. Sieradzka, Warszawa 2004, s. 254.

z *piano nobile*. Analiza form architektonicznych wraz z archiwaliami pochodzącymi z czasów Raczyńskich pozwalają na rekonstrukcję układu przestrzennego i funkcjonalnego wnętrza, stanowiącego odrębne zagadnienie badawcze.

Summary

Raczyński Palace in Złoty Potok.

Historical sources of architecture and interior design.

The palace in Złoty Potok is a part of a residential complex situated in the valley of the River Wiercica in the Krakowska-Częstochowska Upland. A position of the village was sanctioned by its location near the medieval trade route from Great Poland to Silesia. Another factor influencing development of the region was excellent landscape value. A landscape park created in the 19th century and later on a nature reserve contributed to increased interest in both a district and a park complex. While a palace itself remained underestimated. The best recognized phase is the times of the Krasińskis, including a short stay of a national poet. While the most enigmatic period is associated with activity of the Raczyńskis, during which the body of the building was given its present character.

This sketch reveals the character of preserved archive records documenting successive phases of making use of the building, transforming its body and interior design – being the introduction to the research in the history of the residence in Złoty Potok. Moreover, information about the appearance of the rooms is provided by elements of interior design exhibited, *inter alia*, in the Museum of Zygmunt Krasiński, neighbouring with the palace. In the palace there are original stoves, chandeliers and single pieces of furniture. A particularly representative part is oaken stairs, situated right opposite the entrance, in the central part of the body, and linking the basement with the *piano nobile*.

Bibliografia**Źródła:**

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W CZĘSTOCHOWIE. ARCHIWUM DÓBR ZŁOTY POTOK (APCz, ADZP)

Akta Administracji dóbr Potok Złoty dotyczące się otrzymywanych i wydawanych plenipotencji i upoważnień, 1871-1887, sygn. 7.

Akta Administracji dóbr Potok Złoty dotyczące się remanentów pałacu, 1871-1903, sygn. 15.

Akta Administracji Dóbr Potok Złoty dotyczące się Wiadomości Hipotecznych, 1867-1883, sygn. 9.

Akta Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domu Hrabiów Krasieńskich dotyczące się korespondencji Potok Złoty, 1868-1874, sygn. 86.

Akta Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domu Hrabiów Krasieńskich dotyczące się małżeństwa J.W. Marii hr. Krasieńskiej z Edwardem hr. Raczyńskim, 1877, sygn. 2.

Akta Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domu Hrabiów Krasieńskich dotyczące się rachunku ze Skarżyńskim z tytułu kupna Potoku, 1852, sygn. 22.

Akta Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domu Hrabiów Krasieńskich dotyczące się wykazów hipotecznych dóbr Potok Złoty, 1859-1874, sygn. 11.

Akta Zarządu Głównego Dóbr i Interesów Domu Hrabiów Krasieńskich dotyczące się założenia majdanów w dobrach Złoty Potok, 1862, sygn. 21.

Korespondencja, 1819-1916, sygn. 87.

Objęcie administracji dóbr Złoty Potok przez p. Tyczyńskiego, 1866, sygn. 57.

Sprawy administracyjne dóbr Złoty Potok, 1866-1888, sygn. 28.

Wyrok Sądu Apelacyjnego Królestwa w sprawie Karola Heinricha (...) przeciwko Feliksowi Skarżyńskiemu, dziedzicowi dóbr Złoty Potok, 1851, sygn. 40.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE (APK)

Acta Castriensia Cracoviensia (ACC), sygn. 19, 99

Acta Terrestia Cracoviensia (ATC), sygn. 314.

Opracowania:

J. Borowska-Antoniewicz, *Z Dziejów Pałacu w Złotym Potoku*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 443-451.

J. Borowska-Antoniewicz, Z. Jakubowski, *Pałac Krasieńskich w Złotym Potoku*, Częstochowa 1980.

E. Chłopicki, *Częstochowskie strony*, „Tygodnik Ilustrowany” 1874, 14, s. 131-134.

B. Chowańska-Najwer, *Projekt wnętrza pałacu w Złotym Potoku*, s.d., mps, AWKZCz, sygn. 680.

- R. Domańska, *Oczekiwanie na właścicieli*, „Spotkania z zabytkami” 1995, 7, s. 24-27.
- A. Dylewska, *Dzieje domu pańskiego w Potoku (Złotym)*, „Almanach Częstochowy” 2004, s. 49-72.
- Górnośląskie zamki i pałace: Województwo śląskie: Historie zamków i pałaców, dzieje rodów, legendy, herby*, red. D. Emmerling, Opole 1999.
- W. Genga, *Park w Złotym Potoku*, s.d., mps, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Częstochowie (dalej: AWKZCz), sygn. 529.
- A. Jaśkiewicz, *O niektórych pamiątkach po Zygmuncie Krasińskim i Raczyńskich ze Złotego Potoku*, „Almanach Częstochowy” 1994, s. 31-36.
- L. Kajzer, *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. VI, z. 4. Dawny powiat częstochowski, red. J. Samek., Warszawa 1979.
- A. Klimek, *Zachwyceni i bardzo szczęśliwi: niezwykle dzieje rodu Krasińskich i ich związku z Potokiem Złotym*, Częstochowa 1998.
- R. Kreczmański, *Jura częstochowska. Śladami starej pocztówki*, Warszawa 2009.
- K. Kupczyński, *Złoty Potok*, Częstochowa 1979.
- J. Laberschek, *Na tropie rycerzy z [Złotego] Potoku i rozbójników z Ostrężnika*, „Almanach Częstochowy” 2002, s. 35-57.
- S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- W. Roszkowski, *Raczyński Karol Roger*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1986, s. 644.
- F. Sobalski, *Wypożyczenie i kosztowności pałacu w Złotym Potoku w 1878 r.*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1985, 1, s. 159-176.
- M. Sztuka, *W wiecznym trwaniu*, „Śląsk” 2009, 7, s. 40-41.
- K. Szymańska, *Muzea literackie w Polsce*, Częstochowa 1994.
- J. Umiałowska, *Z Raczyńskimi w tle: wspomnienia minionego świata*, Poznań 1997.
- S. Wróblewski, *Kaplice i kapliczki w założeniach dworskich regionu częstochowskiego*, [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe*, red. A. Sieradzka, Warszawa 2004, s. 251-269.